

PROFESYONEL DANIŞMANLIK

Canan ULUOĞLU

Bilimsel bir makalenin değerlendirilme sürecinde, hiç kuşkusuz danışmanlık sistemi son derece önemlidir. Hakemlik olarak da adlandırılabilen bu sistemle çalışan dergiler "hakemli dergiler" olarak isimlendirilmektedir. Bu tanımı alan dergiler için bu isimlendirme, saygınlık, güvenilirlik, adil olma gibi vasıflar anlamına gelirken, yazarlar açısından da, yayına kabul edilen makalelerin doğru ve önemli olduğu izlenimini taşımaktadır. Sonuç olarak bu sistem dergiye güç ve saygınlık katarken yazarlara da yolladıkları makalelerin emin ellerde olduğunu düşündürmektedir.

Buna karşın danışmanlık sistemi, içinde barındırdığı pek çok sorun nedeni ile birçok kez tartışmaya açılmış ve daha mükemmel bir danışmanlık sistemi her zaman gündemde olmuştur (1). Tüm makalelerin aynı ciddiyetle değerlendirilmediği ve bu anlamda sistemin tam da adil olmadığı, gereksiz ve uzun zaman kayıplarına neden olduğu gibi nedenler ön plana çıkmıştır. Hatta hakemler ve yazarlar arasındaki iletişimin açık olmasının, değerlendirme sırasındaki bazı hataların azalmasına katkıda bulunabileceği belirtilmiştir (2). Ancak hali hazırda elimizde daha iyi bir model de olmadığından "*Akran değerlendirmesi mükemmel bir sistem olmayabilir ama alternatifleri daha kötüdür*" fikri ortaya atılmıştır (3).

Danışmanlık sisteminden geçen makalelerde son karar editörün olsa da, editör görüşünün oluşmasına büyük ölçüde katkıda bulunan bu sistemin olmazsa olmazı, "*iyi çalışan bir danışmanlık*" sistemi ve elbette "*iyi danışmanlar*"dır. Ancak bu yazıda "**iyi**" olmanın ötesinde "**profesyonel**" olmanın anlamı tartışılmaya çalışılacaktır.

Sözlük anlamına bakıldığı zaman profesyonel kelimesi "*mesleğe ait, mesleki, ustalıkla, meslek sahibi olan, bir işi kazanç sağlamak amacıyla yapan (kimse)*" olarak tanımlanmakta ve karşıtı olarak da "*amatör*" kelimesi sunulmaktadır. Eminim bu cümleyi okuyan herkes için ilk beliren fikir ülkemizde bu işin bir meslek olmadığı ve para karşılığında da yapılmadığı, hatta amatörce yapıldığı olacaktır. En azından ülkemizde danışmanlık diye bir eğitim de verilmediğine göre herkesin bu işi amatörce yaptığı söylenebilir. Bu iş her ne kadar ülkemizde meslek olarak yapılmıyor olsa da, yapılan işin kalitesi açısından "**profesyonelce davranmak**" gerektiği açıktır. Eğer danışmanlık amatör bir ruh ile yapılmayacak ve meslek gibi yapılacaksa bu işten gelir temin etmek gerektiği söylenebilir. Bu konuda yapılacak bir düzenleme de işin boyutunu değiştirecektir. Ancak günümüzde, ne dünyada ne de ülkemizde danışmanlık sistemi büyük ölçüde para karşılığı ile yapılmamaktadır. Para ödendiği bilinen bir ör-

Prof. Dr. Canan ULUOĞLU
Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji A.D. ANKARA
culuoglu@gazi.edu.tr

nek BMJ danışmanlarıdır. İyi bilinen bir gerçek ise, gün geçtikçe danışmanlık yapmak isteyen kişi sayısının azaldığıdır ve bunun nedenleri literatürde tartışılmıştır. Bir anket çalışmasında 5 biyomedikal derginin danışmanlarına çeşitli sorular yönelendirilmiştir (4). Toplam 551 danışmanın yanıtladığı bu çalışmanın sonuçlarına göre, kişilerin makale değerlendirmeyi kabul etmelerinin ardındaki en önemli faktörler, bilimsel alana katkıda bulunmak, kendi çalışma alanları ile ilgisi olması ve yeni bir şeyler öğrenmek için fırsat olarak değerlendirmeleridir. Ankette, "daha az danışmanlık yapma kararı vermenizdeki en önemli etkenler nelerdir" diye sorulduğunda ise "diğer iş yüklerinin fazlalığı" öne sürülmüştür. Anketten çıkan ve bu yazının da can alıcı noktası olan en önemli sonuç ise şudur. Anketi yanıtlayan birçok danışman (%62), "*danışmanların önündeki zaman sıkıntısı engeli aşılmadığı sürece, danışmanlığın ücretli yapılması bile bu işi daha etkili hale getirmeyecektir*" görüşünü paylaşmıştır. Yalnızca küçük finansal teşviklerin de motive edeceği düşünülmemektedir (%60). Diğer yandan, "ücretsiz abonelik, derginin web sitesinde teşekkür, makale hakkında verilen son karar ve danışmanlığın kalitesi ile ilgili bir geri bildirim ve derginin yayın kurulunda danışman listesinde yer almak" gibi finansal olmayan bazı teşviklerin daha etkili olabileceği yorumu yapılmıştır. Bir grup danışman ise, finansal teşviklerin makale değerlendirmeyi kabul etmeyi kolaylaştıracağını (%54) ancak değerlendirme kalitesini artırmayacağını (%58) düşünmektedirler. %35'lik bir kesim ise, finansal teşviklerin değerlendirme kalitesine gölge düşürebileceğini belirtmişlerdir.

Her ne kadar akran değerlendirmesi olarak kabul edebileceğimiz danışmanlık sistemi "*bilim adamları arasında bir işbirliği süreci*" olarak görülse de, profesyonel anlamda bu işi yapmaktan söz ettiğimiz zaman, profesyonelliğin gerekliliği olarak "emeğin hakkının teşekkürden öte bir şekilde ödenebilmesi yani finansal teşvikler" konusu gündeme gelmektedir. Zaman kısıtlılığında söz eden danışmanlar için de bunun çözümlü, bu işin de bir mesai çerçevesi içine oturtulması olabilir. Elbette danışmanlığı, "*iş arkadaşlarımızı destekleme ve meslekte ilerleme sanatı*" olarak gören düşünceler de vardır. Bu düşünceye göre "*Bu ücretsiz ama son derece değerli faaliyet, mesleki sorumluluğun bir özelliğidir*" denir (5). Ancak profesyonel danışman olabilmek için öncelikle "iyi danışman" olmak gerekir ve profesyonel danışman olmanın gereklilikleri yazının daha sonraki bölümlerinde ele alınmıştır.

Ülkemizde danışmanlığı profesyonel anlamda yapabilmek için eğitim alınabilecek bir sistem kurulu değildir ancak, yapılan işin kalitesini artırabilmek ve değerlendirilen makaleler arasındaki adaletsizliği ortadan kaldırabilmek için gerekli olduğu da açıktır. İster bu iş amatör ruhla gönüllülük esasına dayalı, isterse de para karşılığı profesyonelce yapılsın, tüm danışmanların belli bir bilgi ve donanıma sahip olmaları gerekmektedir. "**Editörlük ya da Danışmanlık Okulları**" gibi, bu konularda bilgi ve donanım kazandıracak eğitimlerin verilebileceği yerler, profesyonel editörler ve danışmanlar kazandırabilir. Profesyonel kelimesini işin kalitesini artırma amacı ile kullanırsak bu tür okulların yararı olacaktır. Ancak "**sistemin aynı zamanda bir kazanç kaynağı olması, işin bilimsel ve etik yönünde erozyona**" yol açmamalıdır. Literatürde, danışmanların belli bir eğitime tabi tutulması fikri ve bu eğitimin sonuçları

üzerine odaklanan ilk randomize kontrollü çalışma Schroter ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (6). **Kısa süreli eğitimlerin yararı soru işareti olsa da, ilk randomize kontrollü çalışma olması nedeni ile** kanımca değerli bir çalışmadır. BJM danışmanlarının bir kısmına 1 tam gün **yüz yüze eğitim verilirken, bir kısmına kendi kendine eğitim alabilecekleri hazır bir paket verilmiş, bir grup ise kontrol olarak kalmıştır. Üç ve altı ay sonra yapılan makale değerlendirme sonuçları ise, değerlendirmenin kalitesi, majör hataların tespiti ve gözden geçirme süresi anlamında değerlendirilmiştir. Eğitim, makale değerlendirme kalitesinde, majör hataların tespitinde ve editöre yazılan önerilerde küçük bir fark yaratmıştır** ancak bu fark editör gözü ile pek anlamlı değildir ve uzun vadede kalıcı da değildir. Diğer yandan, eğitimin makale değerlendirme süresini değiştirmedeği ancak red sayısını artırdığı izlenmiştir. Bu araştırmanın eksikleri olarak da, eğitimin kısa ve yetersiz olabileceği üzerinde durulmuştur.

Tüm bu fikirlerin ve gözlemlerin ışığında, yazının bu bölümünde **"profesyonel bir danışmanda"** sahip olması beklenen bazı özellikler genel hatları ile 5 grupta toplanmıştır:

Danışmanın kişisel özellikleri:

- a. *Tarafsız ve adil olma:* Her ne kadar danışmanlara gönderilen makalelerin yazar isimleri iletilmiyor olsa da, yazının içeriği, kullanılan bazı referanslar ya da başka haber kaynakları aracılığı ile yazarlar hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olabilmektedir. Danışmanların bazı yazarlara karşı olumlu veya olumsuz izlenimleri ya da ön yargıları olabilir. Çalışma sonuçları ile ilgili olarak taraf olma durumu da söz konusu olabilir. Bu gibi durumların asla, makalenin bilimsel içeriğinin önüne geçmemesi beklenmeli ve adil bir değerlendirme yapılabilmelidir. En azından olası ön yargılar tamamen engellenemese de Berstein'in dediği gibi dengelenebilir ve varsa taraf olma durumu beyan edilir (7).
- b. *Zaman ve enerji açısından yeterli olup olamayacağı konusunda öngörü sahibi olma:* Kuşkusuz bu konu editörler açısından can alıcı bir noktadır. Çoğu zaman danışman olarak atanmak gurur okşayıcı olduğundan ve editörü geri çevirmek istenmediğinden değerlendirme talepleri kabul edilmekte ancak iş yoğunluğundan zamanında tamamlamak bazen mümkün olamamaktadır. Ancak eğer danışmanlık para karşılığında yapılacaksa, sistemin buna göre düzenlenmiş olması beklenir.
- c. *Danışmanlık yapmak konusunda istekli olma:* Danışmanlık ilk başladığı yıllardan itibaren, kendi akademik ünvanlarımızı alırken yaşadığımız süreçlere, bu kez de danışman olarak katkı sunmak yolu ile hizmet etme aracı olarak algılanmıştır. Bu şekliyle de gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu denli önemli bir görev ister gönüllülük ile isterse finansal bir teşvikle yapılsın temelinde istek olmalıdır. İstekli olma, her meslekte olduğu gibi yapılan işin kalitesini artıracaktır.

- d. *Araştırma ve yayın etiği konularında bilgi sahibi olma*: Bir danışman, makaleyi bilimsel açıdan değerlendirdiği gibi etik açılardan da değerlendirilmelidir. Özellikle araştırma etiğine uymayan bölümler varsa bunun raporlanması gerekir.

Danışmanın bilimsel alanı ile ilgili özellikleri:

- a. *Alanında yeterli bilgi ve donanıma sahip olma*: Danışmanlığın gerçekte en can alıcı noktası burada gizlidir denilebilir. "Danışman" kelimesinin temelinde yatan bu konu, doğru bir makale değerlendirme yapabilmenin ön koşuludur. Danışman kişinin, değerlendirme yaptığı alanda teorik ve pratik bilgiye sahip olması, alanındaki yeni yayınları, yeni gelişmeleri takip ediyor olması önemlidir. Özellikle de ilgili konunun geleceği ile ilgili bir bakış açısı olmalı, o konudaki gelişim potansiyellerini ve engelleri görebilmelidir.
- b. *Sonuçların gösteriminde kullanılan tablo ya da şekiller hakkında bilgi sahibi olma*: Sonuçların doğru sunuluyor olması önem taşıdığından, danışman kişi gösterim şekilleri hakkında da öneri ve eleştiri sunabilmelidir.
- c. *Hayvan ya da insan çalışmaları için araştırma tasarımları ve değerlendirme yöntemleri hakkında bilgi sahibi olma*: Bir araştırmanın sonuçlarının güvenilir olması ancak doğru bir deney/araştırma tasarımı ile mümkündür. Bu nedenle bir hipotezin nasıl araştırılacağı konusunda bilgi sahibi olmadan araştırma makalesi değerlendirmek imkansızdır.
- d. *Sahteciliği görebilme*: Günümüzde bilimsel sahtecilik önemli bir konudur. Danışmanlar kendi alanlarında, değerlendirdikleri makalelerin sahtecilik içerip içermediği konusunda fikir yürütebilmelidirler.
- e. *Makalenin yazım diline hakim olma*: Derginin yazım dili İngilizce ise, makaleyi İngilizce olarak okuyup anlayabilme ve değerlendirebilme özelliği olmalıdır.

Danışmanın dergi ile ilgili bilmesi gereken noktalar:

Derginin yayın politikaları: Belli bir dergiye danışmanlık yapacak bir kişinin öncelikle ilgili derginin yayın politikaları hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Her ne kadar makaleyi ilk alan ve değerlendiren editör, bu konuyu ilk basamakta değerlendiriyor olsa da, makalenin detaylarında yer alan bazı noktalar editörün ya da yardımcılarının gözünden kaçmış olabilir. Danışman, ilgili makalenin, derginin standartlarını karşılayıp karşılamadığından emin olmalıdır.

Danışmanlık konusunda bir eğitim programına dahil olma:

Her ne kadar bu konu yazının yukarı bölümlerinde tartışılmış olsa da, profesyonel anlamda yapılması beklenen bir iş konusunda, doğru ve yeterli olarak planlanmış her eğitimin katkısı olacaktır.

Raporlama becerisi:

Danışman, alanında çok bilgili ve donanımlı bir kişi olup, detaylı ve adil bir değerlendirme yapmış olsa da, doğru ve yeterince açık bir raporlama yapamamış ise, ne editör ne de yazar tarafından bu emek anlaşılacaktır. Bu nedenle "profesyonel danışman" ın sahip olması gereken özellikler içerisinde "raporlama becerisi" ayrı bir başlık altında ele alınmaya değerdir. Profesyonel bir danışmanın makale ile ilgili öneri ve eleştirilerini açık ve yalın bir dille anlatması, tam olarak neyin eksik ya da yanlış olduğunu açıklaması ve ne/neler yapılması gerektiği konusunda da somut önerilerini belirtmesi gerekir. Bunu yaparken de eleştirilerini majör ve minör noktalar şeklinde madde madde sıralamalı ve cevapları da madde madde talep etmelidir. Eğer makale reddedilecekse, red nedenlerinin de açıkça belirtilmesi gerekir.

Sonuç olarak danışmanlık, zaman, enerji, özveri ve bilgi gerektiren ciddi bir emektir. Bu emek, bir bilim insanının akademik performansı konusunda doğrudan söz sahibi olmak anlamına geldiği için de ayrıca önemlidir. İşin profesyonelce yapılması gerekliliği de buna dayanır. Danışmanlığın profesyonel anlamda para karşılığı yapılmıyor olması, gerçekte işin değerinden ve işe verilen emekten bir şey kaybettirmemelidir. Diğer yandan, elbette yapılan her danışmanlık da üstün bir kalitede olmayabilir ancak açık olan bir şey vardır ki, danışmanlık sistemi akademik yayıncılık için çok önemlidir ama danışmanların bu çok değerli emeği, ne finansal açıdan, ne akademik bazı teşvikler açısından, resmi anlamda bir geri dönüş, bir "hakkı teslim etme" noktasından uzaktır. Bu anlamda danışmanlığın daha cazip hale getirilmeye gereksinimi vardır.

Kaynaklar

1. Kuehn BM. *Striving for a more perfect peer review: editors confront strengths, flaws of biomedical literature.* JAMA. 2013; 310(17):1781-3.
2. Leek JT, Taub MA, Pineda FJ. *Cooperation between referees and authors increases peer review accuracy.* PLoS One. 2011;6(11):e26895.
3. N. Hawkes, *Peer review may not be perfect but alternatives are worse.* The Times, March 12, 2008.
4. Tite L, Schroter S. *Why do peer reviewers decline to review? A survey.* J Epidemiol Community Health. 2007; 61(1):9-12.
5. Oman K. *Peer review: the art of supporting colleagues and advancing our profession.* J Emerg Nurs. 2009; 35(4):278.
6. S.Schroter, N. Black, S. Evans, J. Carpenter, F. Godlee, R. Smith. *Effects of training on quality of peer review: randomised controlled trial, BMJ.* 2004; 328 (7441):673.
7. Joseph Bernstein, *Everyone (Else) is Conflicted.* Clin Orthop Relat Res. 2013; 471:2434-2438.